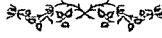

ÇEVRE SORUNU VE KUR'AN'IN DOĞAL ÇEVRE ÖĞRETİSİ

İbrahim Hilmi KARSLI*

Özet:

Günümüzde insanlığın geleceğini tehdit eden en önemli sorunlardan biri ekolojik dengenin bozulmasıdır. Bu problemin ortaya çıkmasında metafizik değerlerin terk edilmesi belirleyici olmuştur. Bu bağlamda Kur'an'ın doğal çevre tasavvuru oldukça önemli bir muhteva ortaya koymaktadır. Kur'an doğal fenomenleri "ayet" olarak isimlendirir. Yine tesbih, secde, salât, İslam, haşyet, itaat gibi ibadet içerikli kelimeleri doğal olgulara izafe eder. İşte makalede bu konu ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kur'an, Tabiat, Çevre Sorunu, Ekolojik Denge.

The Environmental Problem and the Doctrine of The Quran Relating to the Natural Environment

Abstract:

Today, one of the most important issues which threatens the future of human beings, is the spoiling of the world's ecological balance. The abandoning of metaphysical values has become the major characteristic of this matter. In this circumstance, the concept of 'natural environment' in the Quran has a rather important context. The Quran defines natural phenomena as *ayat*. Even so, The Quran binds words which contain the act of worship, such as: *tasbih* (glorification of God), prostration, *salât* (pray), *islâm* (submission), *hashyat* (fear), *itâ'a* (obedience), to natural phenomenons. In our article this subject will be closely scrutinised.

Key Words: The Qur'an, the Nature, environmental Problem, ecological Balance.

---

* Prof. Dr., DİB Din İşleri Yüksek Kurulu Üyesi

1- Giriş

21. yüzyılın henüz başındayız. Ancak insanlık bu yüzyıla heyecan ve ümitlerle değil, ciddi endişe ve geleceğini tehdit eden devasa sorunlarla girdi. Dünyanın birçok yerinde kan akmakta ve insanlar hunharca katledilmektedir. Katliamlar, iç çatışmalar, etnik ve ülkelerarası hâkimiyet mücadeleleri, insanlığın geleceğini karartmakta; çocuklar, kadınlar ve masum insanlar son model silahlar altında can vermektedir.

Bir tarafta dünya nimetlerine boğulmuş, refaha gark olmuş milletler, diğer tarafta ise açlık, susuzluk ve bin bir türlü sefalet içerisinde yüzen topluluklar. Her yıl gıdasızlık ve açlık sebebiyle milyonlarca insanın öldüğü bir dünyada yaşıyoruz. Oysa yeraltı ve yerüstü kaynaklarının en fazla tüketildiği, eskiye oranla tahıl üretiminin arttığı bir dönemden geçiyoruz. Evet, 21. asrın ilk çeyreğinde, hiç de içimizi açmayan, bizlere ümit vermeyen böyle bir tablo ile karşı karşıya bulunuyoruz.

Günümüzde insanlığın geleceğini tehdit eden en önemli sorunlardan biri de ekolojik dengenin bozulmasıdır. Bu problem özellikle 1950'lerden sonra kendisini iyice hissettirdi. Oysa geçen yüzyılın başında bilim ve teknolojiye büyük ümit bağlanmıştı; insanlığın geleceğinin her alanda çok parlak olacağı sanılmıştı. Ancak insan, sınır tanımaz bir şekilde kalkınma ve büyüme sevdasına kendisini kapırdı. Bilimsel ve teknolojik ilerleme, bir araç değil de amaç haline geldi. Oysa her şey, insanın mutluluk ve saadeti için değil miydi? Ancak insan refaha koşarken doğal çevresinde yol açtığı tahribat sebebiyle nerdeyse kendi saadetinden olacaktı. Sınırsız büyüme ve gelişme, adeta insanın kutsadığı bir değer haline geldi. O kadar ki, gelişme, ilerleme ve tüketme hırsı, gelecekte kendisini bekleyen helâk edici tehlikeleri görmesine mani oldu; gidişatın sonunun nereye varacağı hesap edilemedi.

Gelişmiş ülkeler arasında yeryüzündeki enerji kaynaklarını ele geçirme, daha fazla üretim ve tüketim, en gelişmiş silahları icat etme vb. alanlarda kıyasıya bir mücadele oldu. Tabii olarak bu, gezegenin sahip olduğu kaynakların yağmalanması sonucunu doğurdu. Böylece insanoğlu, Kur'an'ın tespitiyle iflah olmaz bir büyüklenme, birbirine üstünlük sağlama ve daha çok mal sahibi olma hırsına kendini kapırdı.¹ Daha çok konfor, daha fazla maddi servet, insanlar veya tabiat üzerinde daha güçlü otorite ve kesintisiz bir teknolojik ilerleme modern insanın bir saplantısı haline geldi. İşte bu durumun aşırı bir tutku ile sürdürülmesi, insanı her türlü ruhî kavrayıştan ve manevi değerlerden de uzaklaştırdı.²

1 Hadîd, 57/20.

2 Muhammed Esed, *Kur'an Mesajı (Meal-Tefsir)*, trc. Cahit Koytak, Ahmet Ertürk, İşaret Yayınları, İstanbul 1423/2002, 1302.

İnsan sorumsuz bir şekilde yeraltı ve yerüstü imkânlarını kullandı. Tam bir açgözlülük içerisinde, binlerce senedir gezegenin sahip olduğu enerji kaynaklarını ve servetlerini tüketmeye başladı; bunların potansiyelinin sınırlı olduğu ve gelecek kuşakların bunlarda hakkının bulunduğunu düşünemedi. Oysa gezegenin sahip olduğu kaynaklar sonsuz ve sınırsız değildi. Kaldı ki, “ekolojik kapasite” ve sistemi meydana getiren unsurlardaki önemli bir değişiklik, bunların fonksiyonlarının bozulması, aralarındaki ilişkinin altüst olması anlamına geliyordu.³

İnsanın doğa konusundaki bu sorumsuzluğu uzun sürmedi. Özellikle geçen asrın ikinci yarısından itibaren durumun vahameti fark edildi. Artık bıçak kemiğe dayanmıştı. Çünkü gezegenin ciğerleri ormanlık alanlar gittikçe azalmakta, sular kirletilmekte, denizlerin ekolojik dengesi bozulmakta idi. Dahası havadaki zehirli gazlar artmakta, bitki ve hayvan türleri yok olmakta, ozon tabakası delinmekte idi. Bir anlamda insan, bastığı dalı kesmiş, ürettiği teknik ve teknolojinin kurbanı olmuştu.

Ekosistemdeki bu bozulmada geleneksel değerlerin terk edilmesi önemli bir rol oynadı. Çünkü hangi dine mensup olursa olsun, aydınlanma öncesinde insan, tabiata dinî ve geleneksel değerleri referans alarak bakıyordu.⁴ Dolayısıyla canlı cansız bütün varlıkların manevî bir anlamı ve değeri vardı. Aslında bu, geleneksel insanın kendine, hayata ve varlığa bakışıyla, kısaca hayat felsefesiyle doğrudan ilişkili idi. Çünkü onun hayatında kutsalla ilişkili olmayan bir şey yoktu. Geleneksel dinî referanslar, insanla diğer varlıklar arasında temel değeri oluşturuyor; onlarla barış içerisinde yaşamasını sağlıyordu.

Positivist düşünce ile önce insanın varlık tasavvuru değişti. Çünkü varlık, insanın algı alanına giren kısmıyla kabul edildi, ötesi inkâr edildi. Bu, evrenin manevî değerlerden soyutlanması anlamına geliyordu. Neticede insan, tabiat konusundaki duyarlılığını kaybetti. Canlısıyla cansızıyla doğal çevre onun nazarında metafizik anlamdan yoksun, dolayısıyla korumasız bir hale geldi. Artık insan, hiçbir sorumluluk duymadan tabiatı, bencilce arzularını gerçekleştireceği, hırs ve dünya tamamını tatmin edeceği bir imkânlar yığını olarak görmeye başladı. Kısaca, insanla doğal çevresi arasındaki manevî bağların yitirilmesi, metafizik kodların kaybedilmesi, mevcut çevre krizinin en temel nedenlerinden biriydi.

Artık insanlık, geldiği bu noktada istikbale endişe ile bakmaktadır. Sorumluluk sahibi insanlar ve aydınlar bir çözüm arayışı içerisinde; gelecek kurtarılmaya çalışılmaktadır. Yapılan uluslararası toplantı ve alınan kararlarla bu endişe verici gidişatın önlenmesi hedeflenmektedir. Teknik ve teknoloji sahasında bir takım sınırlamalar

3 <http://www.permaculture.org>. (5.5.2011).

4 Hüseyin Aydın, *Ekolojik Sorunlara Teolojik Yaklaşımlar*, TDV Yayınları, Ankara 2009, 43.

getirilerek tedbirler alınmakta, böylece doğal çevrenin daha fazla tahribata uğramaktan korunması amaçlanmaktadır.

Belirtmek gerekir ki, söz konusu vahim gidişatın sadece hukuk ve mühendislik tedbirleri ile kontrol altına alınması pek mümkün gözüküyor.⁵ Elbetteki bu tür yaptırımlara başvurulacaktır; çünkü insanın büyüme ve gelişme davasından vazgeçmesi, üretim ve tüketim alışkanlıklarını bir anda frenlemesi mümkün değildir. Ancak problemin temelinde insan olduğu unutulmamalıdır; tabiatla olan ilişki, insanların dünya görüşleriyle, hayata verdikleri anlamla, yaşayış tarzlarıyla doğrudan ilişkilidir. Dolayısıyla insanın kendisine ve çevreye bakışını yeniden gözden geçirmesi gerekir. Bu da ancak eğitim ve öğretim yoluyla yeni kuşaklara manevî perspektifli bir çevre bilincinin verilmesi ile mümkün olur. Bu bağlamda Allah-insan-evren ilişkisinin sağlıklı kurulması gerekmektedir. Çünkü bir üst değer olarak Allah inancının ve ona dayalı ahlâkî perspektif ve yaşantının olmadığı toplumlarda çevreye, doğal varlıklara bakışın tutarlı olmayacağı açıktır.

Tabiatın bir emanet olduğu sorumluluğu insana verilmedikçe, o Allah'ın kendisine bahsetmiş olduğu imkân ve potansiyelleri keyfi bir şekilde kullanmaya devam edecektir. Bu açıdan tabiatın insana sadece bir emanet olduğu hususu unutulmamalıdır. Tabiat üzerinde onun egemenliği, ona karşı bir başkaldırı olarak düşünülmemeli; sadece ilâhî takdir neticesinde ona bahşedilen bir lütuf olarak kabul edilmelidir.⁶

Şu halde çevre konusunda bir zihniyet ve değerler değişimine ihtiyaç vardır. Dolayısıyla bir çevre ahlâkî oluşturulacaksa, burada Kur'an'ın ortaya koyduğu tabiat tasavvuru, Hz. Peygamber'in bu konudaki uygulamaları ve bütün bunların İslam medeniyetindeki yansımaları oldukça önemlidir. Bizim buradaki amacımız, konunun Kur'an'la ilgili boyutunu ortaya koymaktır.

Bu çaba, zamanımızda çokça yapıldığı gibi, modern bir sorunun cevabını ayetlerde arama gayreti ile karıştırılmamalıdır. Bu yanlış bir yaklaşımdır. Çünkü ayetler, bugünkü anlamda, çevre ile ilgili bir sorundan bahsetmemektedir. Kur'an'ın bu bağlamda esas sorunu, insanların yaşadıkları doğal ortamdaki ayet ve işaretlere duyarsız kalmalarıdır.⁷ Bu açıdan Kur'an, her ne kadar çağdaş insanın yaşadığı çevre krizine yönelik doğrudan bir teklifi içermese de, bu sorunun ortaya çıkmasının en önemli nedenlerinden birini teşkil eden tabiat tasavvuru konusunda oldukça önemli bir bakış açısı getirmektedir.

5 Huriye Martı, *Hadisler Ekseninde Diyalojik Çevre Ahlâkı*, Konya 2009, 155.

6 <http://www.permaculture.org>. (5.5.2011).

7 Yûsuf, 12/105.

Kur'an'ın bu konuda verdiği bilgiler, tevhit ve ölümden sonra diriliş gibi ana/amaç konular olarak değil, bunları destekleyici mahiyette tali/araç konular çerçevesinde değerlendirilmelidir. Yine Kur'an'ın çevreye ilişkin ayetleri, emir-nehiy şeklinde normatif bir özellik taşımamakta, aksine tabiattan hareketle Allah'ın varlığı ve birliği konusunda insana mesajlar verilmesi hedeflenmektedir. Konuyla ilgili emir-nehiy şeklindeki yaptırımların, Hz. Peygamber'in söz ve uygulamalarında olduğunu görüyoruz.

İşte makalenin amacı, bugünkü çevre sorunları açısından bakıldığında, oldukça önemli teklif ve açılımlar getiren Kur'anî bakış açısının ortaya konulmasıdır. Ancak burada şunu da belirtmemiz gerekir: Kur'an'ın bu konudaki perspektifini tek başına almamız bir anlam ifade etmez. Aksine yapılan tespit ve teklifleri, İslamî dünya görüşünün bütünlüğü çerçevesinde ele almamız gerekir. Çünkü ancak bir bütün olarak İslam benimsenip yaşandığı takdirde çevre ile insan arasında sağlıklı ve uyumlu bir ilişki kurulabilir. Dolayısıyla burada anlatılanlar, yapılan teklifler, İslamî değerleri içselleştiren ve onları hayatının bir parçası haline getirenler için bir anlam ifade etmektedir.

2- İnsan-Doğal Çevre İlişkisinde Genel Bir Çerçeve

Sanayileşme ile birlikte kentlerin gelişmesi olağanüstü bir hız kazandı. Kırsal kesimlerdeki nüfus neredeyse kentlere akın etti. Bu, bir anlamda çağdaş insanın kendi doğal çevresinden, tabiattan kopması anlamına geliyordu. Günümüzde her ne kadar kentlerde yeşil alanlar çoğaltılmaya çalışılsa bile, insanın kırsal kesimlerde yaşadığı doğal ortamlara tekrar kavuşması, tabiat ile baş başa bir hayat yaşaması artık mümkün görülmemektedir. Çünkü medeniyet dönüşü olmayan bir yola girmiş bulunmaktadır. Kırsal kesimden kentlere göçler hızlı bir şekilde devam etmekte, tabii çevreden uzak devasa kentler kurulmaktadır.

Kur'an, bitkisiyle meyvesiyle, bağıyla bahçesiyle, ırmağıyla kaynak sularıyla, hayvanıyla kuşuyla tam bir doğal ortamdan bahsetmektedir. İnsan hayatını böyle bir çevrede, doğal varlıklarla iç içe tasvir etmektedir.⁸ Aslında böyle bir hayata hem sağlıklı yaşam hem de manevî bir hayat için ihtiyaç vardır. Çünkü çiçeğiyle, böceğiyle, kuşuyla ağacıyla doğal çevre bir müminin en önemli ilham kaynağıdır. Dolayısıyla bunu, sadece Kur'an'ın nazil olduğu dönem toplumlarının toprağa dayalı bir hayat tarzı yaşamalarıyla, başka bir ifadeyle tarihsel bir bakış açısıyla izah etmek makul değildir. Aksine doğal varlıklar, tevhit şuurunun canlı tutulması açısından her zaman ve mekânda "Olmazsa olmaz" denecek seviyede bir işleve sahiptir. Çünkü başka

8 Abese, 80/27-32.

şekilde Allah Teâlâ'nın ilmini, iradesini, yaratmadaki muhteşem sanat ve kudretini insanların değişik yönleriyle görmeleri mümkün olmayacaktır. Öyle ise, her zaman ve mekânda insan-gayb ilişkisi önemli ölçüde doğal çevre üzerinden sağlandığından, Kur'an konuyla ilgili pasajlara genişçe yer vermiş ve insanı daima tabiat kitabını okumaya ve anlamaya davet etmiştir. Şu halde, bir Müslüman açısından çevrenin korunması, sadece insan sağlığı ve gelecek nesillere karşı onun bir sorumluluğu şeklinde düşünülmemelidir. Müslümanın manevî hayatının devamlılığı açısından da doğal çevrenin korunması bir o kadar önem arz etmektedir.

Kur'an'ın doğal varlıklar konusundaki yaklaşımı, aslında bütün mahlûkat ile ilgili temel öğretisinin bir yansımasıdır. Buna göre, İslamî dünya görüşünün birincil ilkesi, tevhit yani Allah'ın birliğidir. Bu ilkeye dayanan dünya görüşü, evreni, Allah'tan gelmiş, O'na dönecek ve O'nu dikkate almadan düşünülemeyecek bir olgu olarak görür. Dünya, belirli bir amaç ve tasarımla Yüce Allah tarafından yaratılmış ve varlığını O'nun sayesinde sürdürmektedir. Bütün bu evren, Allah'ın iradesinin bir ürünü olduğu için, yine O'nun takdir ettiği bir amaçla varlığını sürdürmektedir. Kur'an'ın dünya görüşünde temel ilke, varlık âlemindeki bütün oluşumların odağında Yüce Yaratıcı'nın olduğu hususudur.⁹

Nihai gerçeklik olarak Allah tektir ve O'nun dışındaki her şey O'ndan gelmekte ve O'nunla varoluşsal bir bağlantı içerisinde bulunmaktadır. İlâhî olanla irtibatı hesaba katılmadan hiçbir şeyin doğru bir şekilde anlaşılması mümkün değildir. Çünkü bütün evren O'nun sayesinde hayat bulmuş ve yine bu sayede varlığını sürdürmektedir. Bu açıdan tevhit, İslamî manada ekolojik öğretinin çıkış noktasıdır. Görünen ve görünmeyen her şey O'nun ayetidir ve O'nun varlığına şahitlik etmektedir. Çünkü evrendeki her şey O'nun tezahürüdür ve bütün varlık O'ndan neşet etmektedir.¹⁰

Kur'an nazarında yer, gök boşuna değil; aksine bütün kâinat bir amaçla yaratılmıştır. Evren ve hayatın temelinde bir amaçlılık (teleoloji) söz konusu olduğundan, her şey bir gayeye yöneliktir. Nitekim şu ayet, buna işaret etmektedir: "Biz göğü, yeri ve bu ikisi arasındakileri boş yere yaratmadık."¹¹ Çünkü O, abes ve boş işlerden münezzehtir, dolayısıyla O'nun bütün yaratmasında bir hikmet ve amaç vardır.¹² Bu konuya Al-i İmrân 191. ayette de işaret edilmekte ve burada "Ey Rabbimiz! Sen bunları boşuna yaratmadın." ifadeleri geçmektedir. Bu ayette "hâzâ" geçmekte ve bununla bütün varlıklara işaret edilmektedir. İfade "Sen, bu hayranlık veren mahlûkatı boşuna

9 <http://www.islamfrominside.com> (3.5.2011).

10 <http://www.islamfrominside.com> (3.5.2011).

11 Sad, 38/27. Ayrıca bk. Âl-i İmrân, 3/191.

12 Reşid Rıza, *Tefsiru'l-Kur'ani'l hakim*, Mısır 1325 h., V, 300.

yaratmadın” demek olup bir anlamda bütün varlıklara karşı saygı göstermek gerektiğine işaret edilmektedir.¹³

Varlığın bir amaç ve hikmete binaen yaratıldığına aksini düşünmemiz zaten mümkün değildir. Çünkü “hakîm” sıfatının bir sonucu olarak, Yüce Yaratıcı'nın abesle iştigal etmesi, boş işlerle meşgul olması mümkün değildir. Bu bakımdan O, her yaptığını ya kullarına iyilik ve lütufta bulunmak gayesiyle veyahut da bir hikmete mebni olarak yapar. Bundan maksat onların maslahatını gözetmektir.¹⁴ İslam filozofları, Al-i İmrân 191. ayetini Allah Teâlâ'nın felekleri, yıldızları yarattığı, onlardan her birine özel kuvvetler yerleştirdiği; hareket ve birbirleriyle irtibatlarından insanların maslahat ve menfaatlerinin meydana geldiği hususuna delil getirmişler ve şöyle demişlerdir: Çünkü onlar şayet böyle olmuş olmasalardı, boş yere yaratılmış olurlardı. Bu da ayetin manasına ters düşerdi.¹⁵

Varlık âleminde anlam ve değerden yoksun hiçbir şey mevcut değildir. İnsan da olduğu gibi onun dışında bütün kâinatın da bir yaratılış gayesi ve hikmeti vardır. Zaten bu açıdan insanla evreni birbirinden ayırmak mümkün değildir. Her ikisi de küllî bir gayeyi yerine getirmek, belirli bir anlama hizmet etmek için vardır. Evrenin var oluş gayesini insandan bağımsız düşünmemiz mümkün olmadığı gibi, insanın yaratılış gayesini de ondan ayrı düşünemeyiz. Şu halde yaratılışta bir anlam ve hikmet vardır. İnsan ve onun dışındaki diğer varlıklar, belirli bir gaye ile yaratılmış olma noktasında ortak bir özelliğe sahip bulunmaktadır. Yalnızca insan ve onun eylemleri değil, tüm doğa bir amaç ve hikmete yönelik olarak yaratılmıştır.

İnsanın var oluş amacı, hayırlı ve güzel ameller üretmesidir. Bu konuda o bir denemeye tabi tutulmaktadır. Şu ayette bahsedilen bu ilişkiye yani insan-evren yaratılış gayesine işaret edildiği anlaşılmaktadır. “Biz, yeryüzünde bulunan her şeyi, insanlardan hangilerinin daha güzel iş işlediklerini denemek için süslü yaptık.”¹⁶ İnsanın yaratılış gayesi, amel-i salih yapıp yapmadığının tespit edilmesidir. Yaratılan diğer varlıkların gayesi de, insanın tabi tutulacağı bu denemesinin bir vesilesi ve aracı olmalarıdır.

Metafizik değerlerden uzaklaşan modern insan, adeta kendisini gezegenin sahibi ve hesap sorulmaz hâkimi olarak görmektedir. Oysa İslam düşüncesinde varlığın gerçek sahibi insan değil; onun da yaratıcısı olan Yüce Allah'tır. Dolayısıyla dilediği

13 Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, Beyrut, 1490/1911, IX, 113.

14 Râzî, IX, 113.

15 Râzî, IX, 114.

16 Kehf, 18/7.

şekilde onda tasarrufta bulunur; dilediğine verir, dilediğinden onu alır.¹⁷ Dilediğini yaratır, dilediğini yok eder, varlıkta O her an yeni tecellilerle iş başındadır.¹⁸

Bu açıdan bakıldığında insan, ifade yerinde ise, yeryüzünde bir emanetçidir. Öyle ise, emanete nasıl davranılması gerekiyorsa öyle davranmalıdır. İnsanın üstünlüğü, tabiat ve diğer yaratıklar üzerindeki kontrol ve gücü, ona tevdi edilen “emanet”in¹⁹ bir parçasıdır. İnsan bu sorumluluğu üstlendiğine göre, ona layık olduğunu da göstermelidir. Eğer o, emanet sorumluluğunu unutur ve bunun yerine kendisine tevdi edilen gücü tahrip edici şekilde kullanırsa, sahip olduğu üstünlüğü kaybeder. Çünkü o kendisinde ilâhî nefhayı taşımaktadır; fakat şimdilerde o kendisini adeta Yüce Allah’la rekabet içerisinde görmektedir. Bir emanetçi olarak değil, adeta tanrısallığa soyunarak dünyanın kaderini kendi elinde tutmayı arzulamaktadır.²⁰

İnsan yeryüzünde bulunduğu sürece gezegenin her türlü imkânından istifade etme hakkına sahiptir.²¹ Ancak belirtmek gerekir ki, yeryüzü sadece de insana ait değildir; aksine Allah yeri bütün canlılar için yaratmıştır, dolayısıyla insan gibi diğer canlıların da tabiatın yararlanma hakları vardır. Çünkü “Allah, yeri yaratıklar için var etti”.²² Ayette geçen “enâm” kelimesi, “yaratık” manasında da tefsir edilmiştir. Bu, yeryüzünde ruh taşıyan her canlı için kullanılmaktadır.²³

İnsan yeryüzünün imarından sorumludur; nimetlerinden ve imkânlarından istifade etme hakkına sahiptir. Bu bağlamda Kur’an’da “halife”²⁴ ve “teshîr” kavramları kullanılmaktadır. Yüce Yaratıcı güneş, ay, yıldızlar,²⁵ hayvanlar, bitkiler, dağlar, madenler ve insanın istifade ettiği her şeyi onun hizmetine sunmuştur.²⁶ Nitekim şu ayet buna işaret etmektedir: “Allah’ın göklerde olanları da, yerde olanları da buyruğunuz altına verdiğini (teshîr) ve nimetlerini açık ve gizli olarak size bolca ihsan ettiğini görmüyor musunuz?”²⁷ Ancak bilinmelidir ki, insan, yeryüzünde kanun, kural tanımaz keyfi bir tasarruf içerisinde bulunamaz. Sadece kendisine bu emaneti tevdi eden Yüce Allah’ın

17 Âl-i İmrân, 3/26.

18 Rahmân, 55/29.

19 Ahzab, 33/72.

20 <http://www.islamfrominside.com> (5.5.2011).

21 Bakara, 2/29; Lukman, 31/20.

22 Rahman, 55/10.

23 Zemahşerî, *el-Keşşâf*, Kahire 1365/1946, IV, 444; İbn Aşûr, *Tefsîru't-tahrîr ve't-tenvîr*, Dâru Sahnûn, Tunis, 27 (XIII), 241.

24 Bakara, 2/30.

25 Râzî, XXV, 133.

26 Râzî, II, 142.

27 Lokmân, 31/20.

koyduğu kurallar çerçevesinde gezegenin nimet ve imkânlarından istifade eder. Dolayısıyla insanoğlu, kendisine verilen imkân ve nimetlerin Allah'ın mülkü olduğunu, bir amaca ve şarta bağlı olarak kendisine emanet edildiğini, bunlar üzerinde sahibinin irade ve rızasına uygun bir şekilde tasarruf etmekle (hilafet) yükümlü bulunduğunu bilecek ve bu şuur içinde hareket edecektir.²⁸ Modern insanın tabiatta kendi başına buyruk sorumsuzca ve bencilce tasarrufları dikkate alındığında, Kur'an'ın tanımladığı bu değerler sistemi ve sorumlu varlık anlayışının ne denli önemli olduğu daha iyi anlaşılacaktır.

İnsan, yeryüzünün en şerefli varlığıdır. Çünkü meleklerin secde etmekle sorumlu tutulduğu tek varlık odur.²⁹ Yine Allah "emanet"i bütün varlığa teklif etmiştir; fakat sadece insan bunu kabul etmiştir.³⁰ O akıl ve irade sahibidir; iyi ile kötü arasında serbest bırakılmıştır.³¹ Dolayısıyla dilediği takdirde Allah'a kulluk yapabilir. Allah Teâlâ onu muhatap kabul etmiş; peygamberler yoluyla kendisine vahiy göndermiştir. Eğer dünya hayatında Allah'ın rızasını amaç edinerek bir ömür yaşarsa, âhirette ebedi saadete nail olacaktır. Yine diğer varlıklardan farklı olarak insan, çevresine müdahale ederek onu değiştirebilmektedir. Böylece yeryüzünün nimet ve imkânlarını kullanarak bilim ve teknoloji üretme, uygarlığı geliştirme potansiyeline sahiptir. Bu anlamda o, gezegenin canlı-cansız servetini kendi ihtiyaç ve istekleri doğrultusunda kullanabilen tek aktif varlıktır.

İnsan, diğer varlıklar arasında kendisini seçkin hale getiren bütün bu üstün vasıfları yanında onlarla ortak bir takım özellikler de taşımaktadır. Meselâ Kur'an bütün canlıların sudan yaratıldığını ifade eder.³² Yine insan diğer varlıklar gibi bir yaratık olup Allah'a aittir. Bu açıdan "Yer ve gökler Allah'ındır." dediğinde O'na ait olma bakımından insanla diğer varlıklar arasında herhangi bir fark yoktur.³³

Tabiat, insanın hizmetine sunulmuştur, fakat netice itibariyle o da insan gibi yaratıklardan biridir. İnsan tabiatı ne yarattı ne de herhangi bir şekilde onun varlığının devamını sağlayabilir. O, sadece Allah'ın verdiği yeterlilik ve kapasite ile bir şeyler yapabilme gücüne sahiptir. Eğer insan bir ağaç dikebiliyor ve onu yetiştirebiliyorsa yahut onun genetik özellikleri ile oynayabiliyorsa, bu sadece Yüce Allah'ın ona bahsettiği zekâ sayesinde gerçekleşmektedir. Nasıl ki Yüce Allah insana lütuf ve ihsan da bulunduyorsa, aynı şekilde insan da tabiata karşı aynı cömertliği göstermelidir; ta

28 Hayrettin Karaman vdğr., "Kur'an Yolu", DİB Yay., Ankara 2007, I, 101.

29 Bakara, 2/34.

30 Ahzab, 33/72.

31 İnsan, 76/3.

32 Enbiya, 21/30.

33 En'am, 6/12.

ki böylece o Allah'a hesap vermek için vardığında kendisini güven ve emniyete alabilsin.³⁴

Allah göklerin, yerin ve bu ikisi arasındakilerin Rabbidir.³⁵ Ayrıca Kur'an, "Bütün canlıların rızıkı Allah'a aittir." derken, diğer canlılarla insan arasında var olan başka bir ortak paydaya işaret etmektedir.³⁶ Yine insan da dâhil olmak üzere her şey güzel yaratılmış ve bütün varlıklara var oluş amaçları, yol ve yordamları gösterilmiştir.³⁷ Kısaca insan, her ne kadar şerefli bir varlık olsa da, yaratılmış olma, hayatını idame ettirme, sonlu, ölümlü, muhtaç ve aciz olma özellikleriyle diğer yaratıklarla ortak paydaları taşımaktadır.

Doğal çevre deyince akla gelen ilk unsurlardan biri topraktır. İnsanın kökeni açıısından toprak önemlidir; çünkü topraktan gelmektedir. Bu durum, Kur'an'da değişik ifadelerle tekrarlanan bir konudur.³⁸ İnsanla toprak arasında böyle bir ilişkinin kurulması, ona karşı bir ülfetin oluşmasına sebep olmaktadır. Üstelik bu, sadece Hz. Âdem'le ilgili bir gerçeklik değil, bütün insanlığa sık sık hatırlatılan bir hakikattir. Kur'an, bu gerçeğe ilave olarak insanın dönüşünün de toprağa olacağını söylemektedir.³⁹ Aslında onun doğumla ölüm arasında yaşayan maddî varlığı da, toprağın kimyasal ve fiziksel değişime uğramasıyla oluşur. Bahsedilen bu gerçekler, toprakla insan arasında maddi olarak özsel bir beraberliğin olduğunu göstermektedir. Çünkü o, topraktan gelmekte, dünyadaki maddî varlığını topraktan aldığı elementlerle sürdürmekte ve neticede yine toprağa karışmaktadır.

Şu halde insan, aslında ömrünü üzerinde tükettiği yeryüzünün, toprağın bir parçasıdır. İşte insanın yaşadığı bu kader, toprakla kendi arasında sıcak bir ilişkinin oluşmasına sebep olmaktadır. Nitekim bu durum, kültürümüzde insanın "sadık yarı"nın "kara toprak" olduğu şeklinde dile getirilmekte; böylece hayatın fani olduğu, gerçek dostun toprak olduğu belirtilmektedir. "Kara toprak" sözü ile "ölüm" ve "mezar" hatırlanır. Bu anlamda toprak, ölümün bir sembolü gibidir. Çoğu Türk lehçelerinde "Toprak salmak" sözü, "ölen bir dostla vedalaşmak" anlamına gelir.⁴⁰ İnanmayan insan bu gerçekliği görmek istemese de, inanan insanın bu konuda farklı bir tasavvura sahip olduğu açıktır. Çünkü o, ölüm ve sonrasında konulacağı kabrin, sıradan bir toprak parçası değil, cennet bahçelerinden bir bahçe olduğu arzusunu taşımaktadır.

34 <http://www.islamfrominside.com> (5.5.2011).

35 Meryem, 19/65.

36 Hüd, 11/6.

37 Taha, 20/50.

38 Meselâ bk. Hicr, 15/26; Hac, 22/5.

39 Tâhâ, 20/55.

40 <http://www.yenidenergenekon.com/176-turk-mitolojisinde-yer-ve-yeralti/>(28.3.2011).

Kur'an, gayb âlemini şehadet âleminde hareketle anlatır. Gayb âleminin en temel unsurlarından biri de cennettir. Cennet tasvirlerinde en dikkat çeken hususlardan biri, doğal çevreden seçilen unsurlara yer verilmesi ve bunların ayetlerde sık sık tekrar edilmesidir. Bu bağlamda nehirler, bahçeler,⁴¹ pınarlar,⁴² meyveler,⁴³ kiraz ağaçları, muz ağaçları⁴⁴ gibi doğal varlıklar dikkati çeker. Yine Kur'an tasvirlerinde meyve,⁴⁵ ağaç⁴⁶, başak,⁴⁷ sinek,⁴⁸ örümcek,⁴⁹ kuş,⁵⁰ ekin,⁵¹ ateş,⁵² rüzgâr,⁵³ gök gürlemesi, şimşek,⁵⁴ yıldırım, yağmur,⁵⁵ serap,⁵⁶ deniz dalgaları⁵⁷ gibi birçok tabiat varlığına atıfta bulunulur.

Gerek cennet tasvirlerinde gerekse tasvirlerde geçen bu tabii varlıklar Kur'an'ın değişik yerlerinde oldukça etkileyici bir anlatımla sunulur. Çünkü bütün amaç, muhaptapları bencil arzuların ve nefsanî dürtmelerin sürüklemesinden kurtarıp, ibadet ve ahlâkî hayatla ilgili amellere teşvik etmektir. Dolayısıyla bunlar, edebî nitelik açısından Kur'an'ın en güzel tasvirleridir. Onunla hem hal olan bir zihin bu tablolarla sık sık karşılaşır, adeta okuyucunun zihnine bu tabiat manzaraları resmedilir, hayallerinin ayrılmaz bir parçası haline gelir. Nitekim güzel bir doğa parçası gördüğümüzde "Cennet kadar güzel!" ifadesini kullanırız. Çünkü Kur'an'ın cennet tasvirleri, *zihnimizde* ideal bir çevre tasavvurunun arketipini oluşturmakta ve onu daima canlı tutmaktadır.

Çevre sorunları bağlamında en çok dile getirilen hususlardan biri, doğal çevrenin sanayi atıkları, zararlı kimyasal maddeler ve çöplerle kirletilmesidir. Bunlar zamanla doğal yapının bozulmasına, gerek insan sağlığı gerekse ekosistemin ayrılmaz parçasını oluşturan diğer bütün canlılar açısından zararlı sonuçlara sebep olmaktadır. Bu

41 Burûc, 85/11.

42 Mürselât, 77/41.

43 Mürselât, 77/42.

44 Vâkıa, 56/28-34.

45 İbrahim, 14/25.

46 Lokman, 31/27.

47 Bakara, 2/261.

48 Bakara, 2/26.

49 Ankabut, 29/41.

50 Hacc, 22/31.

51 Fetih, 48/29.

52 Bakara, 2/17.

53 İbrahim, 14/18.

54 Bakara, 2/19.

55 Hadid, 57/20.

56 Nûr, 24/39.

57 Nûr, 24/40.

yönüyle çevre krizi, bir anlamda çevrenin kirletilmesi demektir. Bu açıdan baktığımızda, Kur'an'ın insana verdiği hayat felsefesinin, önemli bir zihinsel arka plana ve çevrenin kirletilmesini önleyici bir işleve sahip olduğu görülmektedir. Çünkü İslami dünya görüşünde hem maddî hem de manevî boyutuyla temizlik, temel hayat felsefesidir. Kul, kirlilerden temizlendiği ve ahlâkî güzelliklerle bezendiği oranda yücelir, ilâhî sevgiye mazhar olur. Çünkü Allah Teâlâ günah kirinden temizlenip arınanları sever.⁵⁸ Bu kimseler, nefislerine bulaşan her türlü günahtan ve aşırıktan temizlenme gayreti içerisindeyler. Ayette geçen "tetahhur", mübalağa kalıbında olup hem nefî hem de bedenî temizliği ifade eder; burada her ikisi de kastedilmektedir. Temizliğe özen göstermeleri ile insanlar hem ruh hem de cesetten oluşan benlikleri ile kemalere erer ve olgunlaşırlar.⁵⁹

Mümin, hayatı boyunca bütün kirlilerden arınma ve temizlenme çabası içerisindeydir. Maddî temizlik önemlidir; ancak önem açısından manevî temizlik de ondan aşağı değildir. Hatta manevî temizlik, yani gönül dünyasının kirlenmesine sebep olan kibir, riya, cimrilik, kin, düşmanlık vb. bütün nefsanî ve şeytanî temayüllerden arınma, müminin kesintisiz devam eden en önemli şuur halidir. Burada bugünkü anlamda bir çevre temizliğine atf yoksa da, çevreye bakışta önemli rol oynayan bir dünya görüşü söz konusudur. Dolayısıyla "temizlenme"yi hayatının gayesi ve anlamı haline getiren mümin bireyin, bu bilinç halinin onun çevre ile olan ilişkilerine yansımayacağını söylememiz zordur. Başka bir ifadeyle onun çevresinin kirlenmesi ve tahrip edilmesi konularında lakayt ve ilgisiz kalması mümkün değildir.

Kur'an, tabiat varlıkları konusunda aşırılıklardan uzak dengeli bir yaklaşım ortaya koymuştur. Şöyle ki, getirdiği tevhit inancıyla güneş, ay, yıldız vb. doğal olguları kutlamayı ve onlara tapınmayı yasaklamıştır.⁶⁰ En'am suresi 76-79. ayetlerinde anlatılan Hz. İbrahim kıssası da böyle bir inancın anlamsızlığını ortaya koymaktadır. Kur'an, bu varlıkların secde ettiklerini söylerken⁶¹, sadece onlara metafizik bir anlam yüklememektedir. Aynı zamanda onların secde edilen değil, secde eden varlıklar olduğunu belirterek, kadim topluluklarda yaygın olan hayvan, ağaç, rüzgâr gibi tabiat varlıklarını kutsallaştırıp totem haline getirme yanlışını düzeltmektedir. Kısaca Kur'an, doğal çevreyi ne kutsayarak tapılmaya layık görmüş ne de aydınlanma sonrası oluşan modern düşüncede olduğu gibi manevî ve metafizik olanla irtibatını bütünüyle kesmiştir. Başka bir ifadeyle o, ne tabii varlıkları kutsallaştırarak dokunulmaz bir hale

58 Tevbe, 9/108.

59 Reşid Rıza, XI, 42-43.

60 Fussilet, 41/37.

61 Hac, 22/18.

getirmiştir -bunun örneklerini günümüzde dahi bazı dini geleneklerde görebiliyoruz- ne de doğa karşısında insana keyfi ve sorumsuz davranma hürriyetini vermiştir.

İnsan-doğal çevre ilişkisinde inanç ve ahlâki değerlere sahip olmak önemli bir rol oynar. Meselâ Yüce Yaratıcı'nın buyruklarına bağlı fertlerden oluşan topluluklara tabiat nimetlerinin daha cömertçe bahşedileceği ifade edilir. Nitekim Hz. Nûh'un kavmine yaptığı nasihatlerden birinde, tövbe ederek Yüce Allah'a yönelmeleri ve sadece O'na kulluk etmeleri halinde, gökten üzerlerine bol bol yağmur yağdırılacağı, mal, oğul, bahçe ve ırmaklarla ilâhî lütfa nail olacakları beyan edilir.⁶² Burada müspet bir inanca ve olumlu bir ahlâkî yapıya sahip olmanın, tabiatla ilgili doğurduğu müspet sonuçlara temas edilmektedir.⁶³

Yine Bakara 204-205. ayetlerin bu açıdan incelenmeye değer olduğunu düşünüyoruz. Burada bir grup insandan bahsedilmektedir ki, bunlar dış görünüşleri itibariyle göz dolduran, ancak özü ile sözü aynı olmayan, eline fırsat geçince fesat çıkararak, ürünü ve nesli yok etmeye çalışan kimselerdir. Ayette “yuhliku'l-harse ve'n-nesl” ifadeleri geçmektedir. Nüzul sebebi dikkate alındığında “hars” kelimesi ile toprağın işlenmesi neticesinde elde edilen ürün; “nesl” kelimesi ile de hayvan nesillerinin kastedildiği anlaşılmaktadır.⁶⁴

Ayet, sibak-siyak çerçevesinde incelendiğinde, burada tek kaygısı dünya hayatı olan ve ebedî âlemi inkâr eden bir insan tipinin anlatıldığı görülecektir. Böyle bir dünya görüşüne sahip olan insanın hayat tarzının zararlı sonuçları sadece kendisi ve toplumsal hayatla sınırlı kalmamakta; aynı zamanda bunlar yaşanan doğal çevreye de yansımaktadır. Nitekim Reşid Rıza, zamanımızda meydana gelen gelişmeler ve zalimlerin yaptıklarının bu ayeti tefsir ettiğini söyler ve zulmün yayıldığı bölgelerde ekinin yok olduğunu, buna bağlı olarak bir takım hayvan türlerinin gittikçe azaldığını; işte bu gelişmelerin ayette bahsedilen fesat ve helâk olduğunu ifade eder.⁶⁵

Yine insan-doğal çevre ilişkisi açısından şu ayet dikkat çekicidir: “İnsanların kendi işledikleri kötülükler sebebiyle karada ve denizde bozulma ortaya çıkmıştır.”⁶⁶ Görüldüğü gibi ayette insanın batıldan yana bir inanç ve hayat tarzına sahip olmasının, sadece toplumsal hayatta değil; “kara”da hatta “deniz”de dahi fesada ve bozulmaya sebep olacağı ifade edilmektedir. Ayette geçen “fesat” kelimesi, Kur'an'ın ilk muhataplarının bildiği türden olabileceği gibi, kara ve deniziyle yeryüzündeki her türlü kaos ve düzensizliği ifade etmesi de mümkündür. Karanın fesada uğraması,

62 Nûh, 71/11-12.

63 Ayrıca bk. Mâide, 5/66.

64 Razî, V, 171; İbn Aşûr, II, 269.

65 Reşid Rıza, II, 245.

66 Rûm, 30/41.

ekin, meyve ve ot gibi insana fayda sağlayan tabii varlıkların yok olması ile olur. Bu, insanların yararlandığı hayvanların ölmesi ve toprağın kuraklaşması ile de, avlanan vahşi hayvanların başka yerlere göçmesi ile de olur. Denizin fesada uğraması da balık ve diğer su altı imkânlarının azalması, nehirlerin sularının çekilmesi, insanların kullandığı kaynakların kuruması şeklinde olur.⁶⁷

Bu ayetin tefsirinde Muhammed Esed şunları söyler: “Günümüzde korkunç bir şekilde –üstelik henüz kısmen- ortaya çıkan doğal çevremizdeki yoğun çürüme ve tahribat, burada “insanın kendi yapıp-ettiklerinin bir sonucu”, yani insanın, kendini tahrip eden –çünkü katı materyalist bir temele dayanan– teknolojik gelişmelerin ve insanlığı daha önce hayal bile edemediği ekolojik felâketlerle karşı karşıya getiren çalgınca faaliyetlerin bir sonucu olarak öngörülmüştür. Toprağın, havanın ve suyun sanayi atıkları ve şehir çöpleri yüzünden dizginlenemeyen bir şekilde kirlenmesi; bitki örtüsü ve denizlerin artan bir şekilde zehirlenip yok olması; yaygın uyuşturucu ve görünürde “faydalı ilaç kullanımı sebebiyle insanın kendi bedeninde ortaya çıkan her türlü genetik bozukluklar ve insanlara yararlı birçok hayvan türünün giderek yok olması. Bütün bunlara, insanın sosyal hayatındaki hızlı bozulmayı ve çürümeyi, cinsel sapıklıkları, suçları ve şiddeti ve son aşamada nükleer dehşeti ilave edebiliriz. Bunların tümü, son tahlilde, insanın Allah’a ve mutlak manevî/ahlâkî değerlere karşı umursamazlığının ve bunun yerine, “maddi ilerleme”yi tek önemli hedef sayan inançlara tutsaklığının bir sonucudur.”⁶⁸ Kısaca, insanın yaptıklarına karşılık tabii çevre sessiz sedasız kalmamakta, aksine ya yeryüzünün nimetleri çoğaltılarak insan ödüllendirilmekte yahut da birçok doğal zenginliğini kaybederek bedel ödemektedir.

3- Doğal Çevrenin Kozmik Ayet Oluşu

Daha önce belirttiğimiz gibi, aydınlanma sonrasında doğa ile ilgili insan düşüncesi ciddi bir kırılmaya uğramıştır; ancak Kur’an’ın konuyla ilgili yaklaşımı bütün doğallığı ve tazeliği ile önümüzdedir. Bu konuda onun dikkat çeken en önemli özelliklerinden biri, doğal olgu ve olayları “ayet” olarak isimlendirmesidir. Birçok örnek vermek mümkündür; bazıları şunlardır:

“Göklerin ve yerin yaratılmasında, gece ve gündüzün birbiri ardınca gelmesinde, insanlara faydalı olan şeylerle denizde yüzüp giden gemilerde, Allah’ın gökten indirdiği ve kendisiyle ölümden sonra yeryüzüne hayat verdiği suda, orada yaydığı her türlü canlıda, rüzgârları ve gök ile arz arasında emre amade bekleyen bulutları evirip çevirmesinde düşünen bir topluluk için ayetler (işaretler) vardır.”⁶⁹

67 İbn Âşûr, 21 (X), 110.

68 Esed, 828.

69 Bakara, 2/164.

“Gece ile gündüzün birbiri ardınca gelmesinde, Allah’ın yerde ve gökte yarattıklarında, O’na karşı gelmekten sakınan kimseler için ayetler (işaretler) vardır.”⁷⁰

Kur’an’ın nasıl ki kendisi ayetlerden meydana geliyorsa, evren de görmesini bilenler için ayetlerle doludur.⁷¹ Kur’an ayetleri nasıl ki, Allah’a götürüyorsa, doğadaki ayetler de O’na işaret etmekte ve O’na çağırılmaktadır. Kur’an’daki ayetler üzerinde nasıl tedebbür etmemiz gerekiyorsa, çevremizdeki kevnî ayetler üzerinde de akıl yorup tefekkür etmeliyiz.⁷² Biri Allah’ın kelâm sıfatının bir yansıması, diğeri de O’nun ilim, kudret ve yaratma sıfatlarının bir tecellisidir.

İslam kelâmında şehadetten gayba, eserden müessire gidilir. Allah’ın zatı hakkında değil, yaratıkları üzerinde tefekkür edilir. Mahlûkat O’nun mutlak kemâl ve mutlak cemalînin tecellisileridir. Doğal varlıklar, O’nun en güzel sıfat ve isimlerinin yansımalarıdır. Kelâmcılar, Allah’ın varlığının ispat edilmesinde bütün mahlûkatı delil olarak ileri sürerler. Gazali Yüce Allah’ı bilmenin ve tazim etmenin, onun mahlûkatını tetkik ve yaratıklarının fevkaladeliğini tefekkür etmekle mümkün olabileceğini, bunun da kesin inancı kalbe yerleştirmeye ve insanların derecelerini Allah katında yükseltmeye vesile olduğunu kaydeder.⁷³

Doğadaki Allah’ın ayetlerinden biri de yağmurdur. Kur’an’ın dilinde yağmur “rahmet” olarak isimlendirilmektedir. Kelimenin Allah Teâlâ’nın rahmân ve rahîm sıfatlarının türediği kökten gelmesi⁷⁴ dikkat çekicidir.⁷⁵ Çünkü bu kelime, Yüce Mevla’nın bütün mahlûkata hayır ve iyilik cinsinden yaptığı her türlü ihsan ve ikramı içermekte ve onlara karşı olan muamelesinin temel karakterini oluşturmaktadır. Aslında Arapçada “rahmet” kelimesi yağmurun isimlerinden biri olarak kullanılmakta idi.⁷⁶ Dolayısıyla bu isimlendirmenin Kur’an’a özgü olduğu anlaşılmaktadır. Yağmur, Allah’ın insana lütfettiği en mükemmel ve sonuçları itibarıyla en faydalı ve en güzel nimetlerinden biridir. Üstelik kelimenin önceki ayette iyilik yapanlara ilâhî rahmetin yakın olduğu şeklinde geçmesi de, çağrıştırdığı mana zenginliğine işaret etmektedir.⁷⁷ İnsanın manevi hayatı için ilâhî merhamet ve destek ne kadar önemli ise, maddi hayatının bekası açısından da yağmur o denli önemlidir. İman nasıl ki ilâhî

70 Yûnus, 10/6; ayrıca bk. Câsiye, 45/3-5.

71 Yûsuf, 12/105.

72 Rûm, 30/24.

73 Bekir Topaloğlu, *Allah’ın Varlığı (İsbat-i vacib)*, 3.bs. Ayyıldız Matbaası, Ankara 1981, 27.

74 Türkçe’de de rahmet yağmur manasında kullanılmaktadır. “Kubbedeki açıktan rahmet yağar, güneş vurur.” -A. H. Tanpınar. (Bk. *TDK Büyük Türkçe Sözlük*, rahmet mad.)

75 Â’râf, 7/57.

76 İbn Aşûr, 9 (V), 180.

77 Â’râf, 7/56.

merhamet sayesinde insanın gönlünde filizlenmekte ise, tabiattaki bütün canlılar da ilahi rahmetin bir sembolü olan yağmur sayesinde yeşerip gelişmektedir.

İşte rahmetle olan ilişkisi düşünüldüğünde, yağmur, yeryüzündeki suların buharlaşması, gökyüzünde soğuk bir tabakayla karşılaşarak bulutlara dönüşmesi ve neticede su damlacıkları şeklinde tekrar yeryüzüne inmesi şeklinde bilimsel olarak izah edilen sıradan bir tabiat olayının ötesine geçmekte ve ayrı bir anlam kazanmaktadır. Bu itibarla kelime ile yağmur arasında bir irtibat kurulması, müslüman hafızada bu tabiat olayının manevi ve kutsi bir boyut kazanmasına sebep olmaktadır.

Doğal fenomenler, Allah-insan ilişkisinde çok önemli bir yer işgal eder. Böylece Kur'an, tabiattaki varlıkları Allah'a götüren vasıtalar görmek suretiyle insan nazarında onları çok farklı bir boyuta taşımıştır. Çünkü Yüce Yaratıcı ile onlar arasında bir bağ kurmaktadır.⁷⁸ İnsan, doğal varlıkları her temaşa edişinde, yaratılıştaki muhteşem sanatı; her seyre daldığında, Rabbinin kudret ve ihtişamını hatırlar, böylece varlıklar bir nevi kutsal anlam ve değer kazanırlar.⁷⁹

Mümin insanın Allah'a olan derin inancı, tabiattaki olgu ve olaylarla iç içedir. Onun zihin dünyası, görünen varlıklardan görünmeyen gayb âlemine, eserden mües-sire doğru hep sıçramalar yapar. İçerisinde yaşadığı doğal çevre, müşahede ettiği olgular, daima metafizik âleme taşıyan köprülerdir. Göze takılan her güzellik, kulağa ulaşan her nağme ötelere açılan bir penceredir. Bu açıdan doğal çevreyi zihinsel süreçlerden çekip aldığınızda insanın işi zorlaşacaktır; gayba ve Allah'a olan imanı delil ve dayanaktan yoksun kalacaktır. İman ilkeleri insanın aklına ve gönlüne yatan müşahhas değerler olmaktan çıkıp mücerret bir hale dönüşecektir.

Diğer taraftan tabiat varlıklarının "ayet" olarak isimlendirilmesi, Kur'an'ın kutsallığının da onlara yansımaları demektir. Kur'an'la hem hal olan bir zihin veya onun sunduğu bakış açısıyla çevresine bakan bir akıl, varlıkları bu manevî boyuttan kopuk bir şekilde görmez. Aksine, doğanın küçükten büyüğe her bir parçası, bu kutsallıktan bir renk ve bir nağme taşır. Artık Kur'an'ın lahutiliği bütün tabiat üzerine düşmüştür. Mümin insan, nasıl Kur'an ayetlerinden manevî dünyasını besliyorsa, doğadaki ayetler de onun için ilham kaynağı olmaya devam eder.

Kur'an insanı hep tabiata havale eder. Onun üzerinde düşünmeye, çevresinde olup bitenleri kavramaya davet eder.⁸⁰ Allah Teâlâ Kur'an'ı anlamaya, Kur'an da tabiatı ve içindeki varlıkları anlamaya davet eder.⁸¹ Nitekim müfessir Râzî, Kur'an'ın amacının,

78 Meselâ bk. Kâf, 50/6.

79 Meselâ bk. Âl-i İmrân, 3/191.

80 Meselâ bk. Kâf, 50/6; Lokmân, 31/29; Abese, 80/24-32.

81 Ğâşiye, 88/17/20.

kalpleri ve ruhları mahlûkatla ilgilenmeye ve onlardaki esrarı kavramaya yöneltmek olduğunu ifade eder.⁸² Kur'an, müminleri tabiatla kuracakları manevî, varoluşsal bağla sürekli tazelenmeye çağırır. Muarızlarını da tabiatteki işleyişten getirdiği delillerle ikna etmeye çalışır.⁸³ Kur'an, insanlara gönderilen bir burhan, delildir; tabiat da Kur'an'ın elindeki en büyük delil ve belgedir. Allah Teâlâ, tevhit ve ahiret inançlarını insana vahiyle bildirmiş; Kur'an bunların sağlamasını tabiat ve insan üzerinden yapmıştır. Tabiat adeta Kur'an'ın kendi tezlerini ispatlayacağı bir laboratuvar konumundadır. Bilim adamını nasıl ki laboratuarsız düşünmek mümkün değilse, Kur'an'ı da tabiatıtan ayrı düşünmemiz zordur.

Tabii çevre, istifade etmek üzere insana tevdi edilen bir emanet olmanın ötesinde aynı zamanda her an okunmayı bekleyen bir kitaptır. Bütün gökler ve yer Allah'ın mülkü olduğu için, bu âlem kitabından okunabilen her hadise, her nizam Hak Teâlâ'nın hükümlerini ve tasarrufunun şekillerini okumaktır.⁸⁴ Kur'an ilk emriyle "okuyun" derken, aynı zamanda "ilahî bir nazarla çevrenizdeki tabii olayları da okuyun, inceleyin" demek istemiştir. Kulluk yolculuğunda ayetlerin esrarına vakıf olmak ne kadar önemli ise doğal çevredeki işleyişin künhüne vakıf olmak da bir o kadar önemlidir. Bunları birbirinden ayrı düşünmemek gerekir. Kur'an ayetlerini en büyük değer kabul edenlerin, tabiatdaki ayetleri hafife almaları makul ve mantıklı değildir. Herhalde son birkaç asırdır Müslümanların yaşadıkları hayal kırıklığı ve acı tecrübelerin en önemli nedenlerinden birini de burada aramak gerekir. Onlar, Kur'an ayetleri ile tabiat ayetleri arasındaki dengeyi koruyamamışlardır. Yeryüzünün imarı ve Allah'a kulluğun bu dengeyi korumaktan geçtiğini unutmamışlardır.

Bütün bu anlatılanlar, Müslüman hafızada tabii olgu ve süreçlerin işgal ettiği müstesna yeri ortaya koymaktadır. Çünkü onlar, belirli bir amaca yönelik bir bütünün anlamlı parçalarını oluşturmaktadır. Bu duyarlılığa sahip bir zihnin, tabiat karşısındaki pratik tavrı da elbette ki farklı olacaktır. Tabii çevreyi iman ve zihin dünyasının ayrılmaz bir parçası görenle, doğal olguları metafizik âlemden ve manevî değerler sisteminden soyutlayan bir dünya görüşünün çevreye karşı olan tutum ve davranışı şüphesiz ki farklı olacaktır. Birincisi çevreyi, adeta Yüce Yaratıcı'ya taşıyan her türlü güzellik ve yaratılış sırlarının sergilendiği bir meydan olarak görürken, diğeri bu farkındalığa sahip olamayacaktır. Dolayısıyla birincisi doğal çevreyi, özenle yaklaşılması ve korunması gereken bir imkân olarak kabul ederken, diğeri bu duyarlılığı ve sorumluluğu gösteremeyecektir.

82 Reşid Rıza, IV, 297.

83 Rûm, 30/50.

84 Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, İstanbul 1935, II, 1260.

4- Doğal Çevrenin Kozmik İbadeti

Kur'an'ın doğal çevre öğretisinde tabii olgular, sadece Yüce Yaratıcı'nın sonsuz ilim, kudret ve yaratma gücüne işaret eden fenomenler değiller. Aksine doğal varlıkların bizzat kendileri, Yaratıcı'nın yücelik ve azametini her an terennüm ederler; böylece onlar kâinatın bütününde cereyan eden Allah'ı tesbih ve takdis korosunun doğal ve kutsi üyeleridir. Bu çerçevede kullanılan kavramlar ve onlara izafe edilen değerler oldukça dikkat çekicidir. Kur'an, Allah'ı tazim ve tesbihde meleklerle beraber tabiat varlıklarını insana örnek gösterir.⁸⁵ İnsanın tembelliğe ve bıkkınlığa düşmeden ibadet hayatında onları örnek alarak istikrarlı olması ve tabiattaki külli tesbihata iştirak etmesi istenir. Yoksa ayetlerde sık sık bu konunun vurgulanmasını izah etmek zordur.

Bu açıdan bakıldığında, en genel anlamda ibadet, sadece insana özgü bir faaliyet değil, görünen ve görünmeyen yönleriyle bütün varlığın iştirak ettiği bir aktivitedir; bir anlamda mahlûkatın temel karakter ve yönelişini ortaya koyar. Bu özelliği ile doğal çevre, küçükten büyüğe bütün parçalarıyla ve devinimleri ile Yüce Yaratıcı'yı tesbih ve takdis halkasında yerini alır. İnsan bu ilahî koronun iradî üyesi iken, onun dışındaki diğer varlıklar doğal üyeleridir. Başka bir ifadeyle insanın kulluğu normatif, diğer varlıklarınki ise fitrî ve yapısal bir nitelik ortaya koyar. Allah Teâlâ'ya ibadet konusunda taş, toprak, güneş, ay, bitki, ağaç, hayvan vb. varlıklarla melekler ortak bir misyonu üstlenirler. Hepsi de O'na yöneliş ve yürüyüşün yılmaz unsurları ve usanmaz parçalarıdır.

Terim manası itibariyle vahiy, Yüce Allah'ın insana sözlü iletişim yoluyla mesajlarını bildirmesidir. Ancak Kur'an'ın bu terimi tabii olgularla ilgili kullanması, Allah'ın onlara ve hayvanlara vahyettiğini belirtmesi dikkat çekicidir. Allah Teâlâ'nın insana vahyetmesi ile göklere ve arıya vahyetmesi arasında elbette ki amaç ve mahiyet farklılığı vardır. Ancak insana vahiy nasıl ki bir şerefi ifade ediyorsa, diğer varlıklara da vahyin bir değeri ve anlamı olmalıdır. Bir başka yönüyle kavramın ortaklaşa kullanılması, insanla diğer tabii olgular arasında kurulan ilişkiyi göstermesi açısından dikkat çekicidir. Konuyla ilgili ayetlerde şöyle buyrulmaktadır:

“Böylece onları, iki günde yedi gök olarak yarattı ve her göğe görevini vahyetti. Ve biz, yakın semayı kandillerle donattık, bozulmaktan da koruduk. İşte bu, aziz, âlim Allah'ın takdiridir.”⁸⁶; “Rabbin, bal arısına şöyle vahyetti: ‘Dağlardan, ağaçlardan ve insanların yaptıkları çardaklardan (kovanlardan) kendine evler edin.’”⁸⁷

85 Ra'd, 13/13.

86 Fussilet, 41/12.

87 Nahl, 16/68.

Yine, Yüce Allah tabiat varlıklarıyla konuşmakta, onlara emirler vermekte onlar da bu emirlere itaat etmektedirler. “Sonra duman hâlinde bulunan göğe yöneldi; ona ve yeryüzüne, ‘İsteyerek veya istemeyerek gelin’ dedi. İkisi de, ‘İsteyerek geldik’ dediler.”⁸⁸

Ayrıca ayette göklerde ve yerde olan her şeyin O’na “boyun eğdiği, teslim olduğu” ifade edilmektedir. “Göklerdeki ve yerdeki herkes ister istemez O’na boyun eğmişken ve O’na döndürülüp götürülecekken, onlar Allah’ın dininden başkasını mı arıyorlar?”⁸⁹ Burada bütün varlıklarla ilgili olarak teslim olma, Müslüman olma manasında “İslam” kelimesi geçmektedir.

Yine tabiattaki varlıklar, Yüce Yaratıcı’ya secde edip dua etmekte ve O’nu tesbih etmektedirler. Örnek olarak şu ayetleri verebiliriz: “Göklerde ve yerde bulunanlarla dizi dizi kuşların Allah’ı tesbih ettiklerini görmez misin? Her biri kendi duasını (salât) ve tesbihini (öğrenmiş) bilmiştir. Allah, onların yapmakta olduklarını hakkıyla bilir.”⁹⁰ “Görmez misin ki, göklerde olanlar ve yerde olanlar, güneş, ay, yıldızlar, dağlar, ağaçlar, hayvanlar ve insanların birçoğu Allah’a secde ediyor.”⁹¹

Yine taşların Allah’a karşı “haşyet”inden bahsedilir. Konu, insanın ilâhî buyruklar karşısında kalbinin katılaştırılmasının anlatıldığı bir bağlamda geçmektedir. Burada insanın taştan daha duyarsız hale geldiği, çünkü “bazı taşların Allah korkusuyla yerinden kopup aşağı yuvarlandığı” ifade edilir.⁹²

Görüldüğü gibi Kur’an ayetlerinde tabii olgular manevî bir kimlikle bizlere tanıtmaktadır. Bu bağlamda onlarla ilgili olarak “İslam”, “hidayet”,⁹³ “secde”, “salât”, “tesbih”, itaat” ve “haşyet” kelimeleri kullanılmaktadır. Bunlar, Müslüman hafızada tabiattaki nesnelere kazandırdığı manevî değeri göstermesi açısından önemlidir. Çünkü kullanılan bu kelimeler, aynı zamanda insanlarla ilgili olarak Allah’ı takdis ve tazim etmenin, O’na kullukta bulunmanın en temel kavramlarını oluşturmaktadır. Kur’an’la hemhal olan bir zihin, bu sayede tabiatla arasında yabacılaşma şöyle dursun; bir yakınlaşma ve ülfet hissine sahip olacaktır. Çünkü çevresindeki tabii olgular da kendisi gibi Allah Teâlâ’yı tesbih ve tazim etmekte, secde edip O’nun buyruklarına teslim olmaktadır. Bunun da ötesinde çiçeğiyle, ağacıyla, kuşuyla, karıncasıyla canlı, cansız bütün mevcudat, Yaratıcı’ya kulluk edip yakınlaşmada insana esin kaynağı olmaktadır.

88 Fussilet, 41/11.

89 Âl-i İmrân, 3/83.

90 Nûr, 24/41.

91 Hac, 22/18.

92 Bakara, 2/74.

93 Tâha, 20/50.

İnsanın maddî çevresi aynı zamanda onun manevî çevresini oluşturur. Maddî çevre, insanın birçok ihtiyacını karşıladığı gibi manevî yönden de ona eşlik eder, ibadetine katılır, estetik duygularına cevap verir. Tabiat, maddî olarak insanı kucakladığı gibi manevî olarak da onu bağrına basar. Maddî olarak tabiatla iç içe olan insan manevî olarak da onunla aynı dili konuşur. Gök gürültüsü⁹⁴, şimşek, vahşi hayvanlar bütün ürkütücülüklerine rağmen insana yabancılaşmazlar; aksine tesbih ve hamdleriyle ortak manevî havayı teneffüs ederler. İşte Kur'an, getirdiği insan ve tabiat tasavvurlarıyla bu anlamda en vahşi hayvanlarla insan arasında manevî bir bağ oluşturabilmiştir. Ayette dikkati çeken husus, tabiatın tesbihiyle meleklerin tesbihinin ard arda sıralanması, böylece ikisi arasında bir irtibatın kurulmasıdır. Melekler, mahza kulluk varlıklarıdır; varoluş amaçları bütünüyle budur. Yüce Yaratıcı'yı tesbih ve takdis etmek denince ilk akla gelen onlardır. Bu açıdan, tabiat varlıklarının onlarla beraber zikredilmesi ayrı bir anlam ifade etmektedir. Aynı zamanda her iki varlık türü bir açıdan insanın manevî çevresini de oluşturmaktadır. Konu şu ayette dile getirilmektedir: "Gök gürlemesi hamd ile O'nu takdis ve tenzih eder. Melekler de duydukları saygıdan ötürü O'nu takdis ve tenzih ederler."⁹⁵

Doğal çevre ile insan hem maddî hem de manevî birçok ortak özelliğe sahiptir. İnsan topraktır ve topraktaki maddeleri fizikî varlığında taşımaktadır. İnsanla tabiat mahlûk olma noktasında birleşmektedirler. Göklerde ve yerde olan her şey gibi insan da Allah'a aittir.⁹⁶ Her ikisi de Allah Teâlâ'nın yaratmadaki eşsiz sanatını göstermek açısından birer ayettir. Her ikisi de imtihan olgusunun bir parçasıdır; çünkü yeryüzündeki bütün varlıklar insana cazip gösterilerek denemeye tabi tutulmaktadır.⁹⁷ Yine Yüce Allah dileseydi, tabiatı karşımıza nötr bir varlık olarak çıkarabilirdi. Yani onun secdesinden, tesbihinden, teslimiyetinden bahsetmeyebilirdi; ancak böyle olmamıştır. Kaldı ki bu, eşyanın tabiatına da aykırı olurdu. Çünkü varlıkta her şey O'na yönelmekte ve O'nu istemektedir.⁹⁸ İnsan bu noktada varlıkla aynı kaderi paylaşmaktadır, iradî olmasa da bütün varlığı ile O'na muhtaç⁹⁹ ve O'ndan istemektedir.

Kur'an'ın dilinde ağaç, taş, toprak her ne varsa harekete geçer, şahsiyet kazanır;¹⁰⁰ kıyama durur, haşyet içerisinde secdeye kapanır, abid bir insan gibi arzı endam eder. Adeta o, insana kulluk konusunda rehberlik yapan bir muallim gibi sunulur. Bu açı-

94 R'ad, 13/13.

95 Ra'd, 13/13.

96 En'âm, 6/12.

97 Kehf, 18/7.

98 Rahmân, 55/29.

99 Fâtur, 35/15.

100 Duhân, 44/29; bu ayette yer ve göklerin ağlamasından bahsedilir.

dan, tabiatla insan arasında manevî ve ruhanî açıdan eşsiz bir bağ kurulur. Fakat bir peygamberden bahsedilir ki, tabiat bizzat onun tesbihine iştirak eder; onun rehberliğinde tevhibi terennüm eder. O, daima Allah'a iltica eden Hz. Davud'dur. Tabiatla insanın tevhitte buluşması ve birleşmesi onun şahsında bizlere şöyle anlatır: "Biz sabah akşam kendisiyle zikir ve ibadet etmeleri için dağları, toplu haldeki kuşları onun hizmetine râm etmiştik. Her biri onun ahengine katılır, beraber zikrederlerdi."¹⁰¹

İslam kültürüne mutasavvıflar zikirlerine doğal varlıkları ortak etmişler, hatta onların zikirlerine kendileri ortak olmuşlardır. Meselâ Yunus tarafından bu şöyle dile getirilmiştir:

"Dağlar ile taşlar ile, çağırayım Mevlâm Seni,
Seherlerde kuşlar ile, çağırayım Mevlâm Seni,
Sular dibinde mahî ile, sahralarda ahû ile,
Abdal olup, ya hû ile, çağırayım Mevlâm Seni."
Yine Mevlâna şöyle der:
"Davul gümbürtüsü ile tatlı ney sesi,
Yankılanır: Allah Hû!
Raksla kızıl şafak, kıvançla ayakta
Der: Allah Hû!
Orta yerinde yücelen ses, ey sen yağın nûr!
Tüm dönen gezegenlerin ruhu dönerken
Der: Allah Hû!"¹⁰²

İnsan, yeryüzünde yaratılış amacı olan kulluğun gereklerini yerine getirdiği ölçüde değer kazanır. Nitekim şu ayet buna işaret etmektedir: "(Resulüm!) De ki: Kulluk ve yalvarmanız olmasa, Rabbim size ne diye değer versin?"¹⁰³ Dolayısıyla insan değerini Allah'a kulluk yaparak kazandığı gibi diğer varlıklar da sürekli O'nu tesbih ve takdis ederek bir değer kazanmaktadırlar. Nasıl ki melekler kutsilik ve yüceliklerini Allah'a itaatten alyorsa, doğal varlıklar da tesbih, secde ve Allah'a olan haşyetleri sebebiyle manevî ve metafizik bir değer kazanmaktadırlar. Kısaca, tabiattaki nesnelere değerlerini sadece insanın hizmetine bulunmalarından değil, melekler gibi her daim O'nun ihtişamını ve yüceliğini terennüm etmelerinden almaktadırlar.

101 Sâd, 38/18-19.

102 Mehmet Bayraktar, *İslam ve Ekoloji*, DİB Yayınları, Ankara, 1992, 90. Elinizdeki makalede geçen "kozmetik ibadet" ve "kozmetik ayet" kavramlarının kullanılmasında da Bayraktar'ın kitabı esin kaynağı olmuştur.

103 Furkan, 25/77.

5- Doğal Çevrenin Estetik Boyutu

Kur'an, Allah Teâlâ'nın varlığı ve birliğini anlatma bağlamında insan aklına olduğu gibi, onun estetik duygu ve sezgilerine de hitap etmiştir. Böylece insanın inanç ve itikadî hayatına istikamet verilmesi hedeflenmiştir. Kur'an'a göre, istisnasız olarak canlı cansız evrende var olan her şeyin yaratılışında bir "güzellik" bulunmaktadır. Bu, "O yarattığı her şeyi güzel yaratandır."¹⁰⁴ ifadelerinde dile getirilmektedir. Ayette geçen "ehsene" fiilinin türediği "ihşân" kelimesi, bir şeyi güzel yapmak, yani hiç bir kusuru olmaksızın beğenilecek bir surette yapmak manasına gelmektedir.¹⁰⁵

Güzellik, akıl, arzu ve duygular olmak üzere üç yönden söz konusudur. Güzelliğin hakikati, bir nesnenin parçalarının birbiriyle uyum içerisinde ve bir gayeye yönelik olmasıdır. Eşyanın yaratılışı hakkında düşünüldüğünde, her bir nesnenin unsurları arasında bir uyumun bulunması, olduğu parçaların kendi kemal ve saadetini eksiksiz bir tarzda gerçekleştirecek bir donanımında olması, bu nesnelere her birinin kendi zatında daha mükemmeli olmayacak şekilde fevkalade bir güzelliğe sahip olduğu neticesine insanı götürür.¹⁰⁶

Varlık âleminde olan her şey, hikmetin gerektirdiği ve maslahatın icap ettirdiği şekilde düzenlenmiştir; farklı seviyelerde olsa da her nesne bir güzelliğe sahiptir.¹⁰⁷ Allah, yarattığı evrenin bütün ayrıntılarını, onun için öngörülen fonksiyonlara uygun biçimde yaratmıştır. Ayette geçen fiil geçmiş zaman kipindedir. Fakat kesintisiz bir şekilde devam eden yaratma eylemi ile ilgili olduğundan hem geçmiş zamanı hem de şimdiki ve gelecek zamanı ifade etmektedir.¹⁰⁸

Diğer taraftan Mülk suresinde kozmik yapı tasvir edilirken insanı hayrete düşüren mükemmellik çarpıcı ifadelerle dile getirilir. "Yedi göğü birbirine tam bir uyum içinde yaratan o, (ne yüce)dir: Rahmân'ın yaratışında hiçbir aksaklık göremezsin. Gözünü bir kez daha (ona) çevir: Hiç kusur görüyor musun? Evet, gözünü tekrar tekrar (ona) çevir, (her seferinde) bakışın, şaşkın ve bezgin bir şekilde önüne geri dönecektir."¹⁰⁹

Ayette geçen "tefâvut" kelimesinin manası, eşyadaki uyumsuzluk ve ahenksizliktir. Zıddı, uyum ve düzen içerisinde olmayı ifade eden "mütenâsib" kelimesidir. Müfessir Süddî, bu kelimeyi "ayıp/kusur" kelimesiyle yorumlamıştır. Yani Rahman'ın yaratışında "şöyle olsaydı daha güzel olurdu" kabilinden söylenebilecek hiçbir kusur

104 Secde, 32/7.

105 İbn 'Âşûr, XXI, 215.

106 Tabâtabâî, *el-Mîzân fî Tefsîri'l-Kur'an*, Beyrut 14011/1991, XVI, 254.

107 Âlûsî, XII, 186.

108 Esed, 843.

109 Mülk, 67/3-4.

yoktur.¹¹⁰ Yaratılıştta uyum ve ahenksizliğin olmamasından maksat, evrenin idaresindeki alâka ve nesnelere birbirleri ile etkileşimlerinde gaye ve menfaatler açısından aralarında bir irtibatın bulunmasıdır.¹¹¹ Yapılan bu yorumdan da anlaşıldığı üzere, kâinata işleyen kanunlarda hiç bir uyumsuzluk ve düzensizlik söz konusu değildir. Aksine varlıktaki düzen tam bir harmoni içerisinde eşsiz mükemmelliği ve nihaysiz bir güzelliği ortaya koymaktadırlar.

Değerlendirdiğimiz ayetlerin devamında, yeryüzüne en yakın göğün, yıldızlarla süslediği ifade edilir. “Biz yeryüzüne en yakın olan gökleri öbek öbek kandillerle/ışıklarla süsledik.”¹¹² Görüldüğü üzere burada geçen kandil/ışıklar, estetik bir obje olarak dikkat çekmektedir. Hicr suresinde ise aynı tabloya, gökyüzündeki yıldız kümelerinin “seyredenler” için süslenip bezendikleri ilave edilir.¹¹³ Ayette geçen “bakanlar/seyredenler” ifadeleri dikkate alındığında burada güzelliği algılayan insan-daki etkilenmeye veya “zevk” haline işaret edildiğini söylemek mümkündür.

Güzellik nesnesi, diğer nitelikleri yanında, aynı zamanda algılayan kimsede bir etkilenme meydana getiren veya ona zevk veren bir özellik ortaya koymaktadır. Burada görüldüğü üzere, gökyüzünün estetik boyutuna temas edildiği gibi, bazen de temsili bir anlatımla, yeryüzünde sergilenen tabii güzellik tezahürlerine işaret edilir. “... tâ ki yeryüzü göz alıcı görkemine kavuşup süslenip bezendiği... zaman.”¹¹⁴ İşte bütün bu ayetler şunu ortaya koymaktadır: Dünya nimetleri insan açısından sadece iyi ve faydalı değil, aynı zamanda güzel, başka bir ifadeyle estetik bir değere sahip bulunmaktadırlar.¹¹⁵

Kur'an incelendiğinde, evrenin yaratılışındaki mükemmellik, tabii kanunların işleyişindeki fevkaladeliklere sık sık atıfta bulunulduğu görülür. Bu çerçevede insanın yaratılışı, diğer canlıların var oluşu, yağmurların yağması, bitkilerin yeşermesi vb. konulara tekrar tekrar işaret edilir. Aslında bu tür konulardan bahseden ayetleri de doğal çevrenin estetik boyutu çerçevesinde değerlendirmemiz mümkündür. Çünkü bu tür ayetlerde değişik vesilelerle “işlevsellik, faydalılık, ölçü, oran, düzen, tertip ve uyum” gibi estetik değer ifade eden kavramlara sıkça işaret edilmektedir.

Yine izleyenlerde hayvanların sebep olduğu güzellik hissine temas edilir. Meselâ Bakara suresinde İsrailoğullarına bir kurban etmeleri emredilir. Onlar, sığırın rengi-

110 Râzî, XXX, 51.

111 Tabâtabâî, XIX, 366.

112 Mülk, 67/5.

113 Hicr, 15/16.

114 Yûnus, 10/24.

115 Çam, 11.

nin nasıl olması gerektiğini Hz. Musa'ya sorarlar; verilen cevap şudur: "Allah buyuruyor ki boğazlayacağınız sığır, bakanların göz zevkini okşayan kızılımsı bir renge sahip olacak."¹¹⁶ Yine bu estetik boyuta Nahl suresinde temas edilir. Burada deve, sığır ve davar gibi evcil hayvanların insanlara sağladıkları faydalar belirtildikten sonra şu ifadeler geçer: "Onları gerek akşamleyin ağlılarına götürürken, gerekse sabahleyin otlaklara götürürken bambaşka bir zevk alırsınız."¹¹⁷

Estetik bakışın asıl sebebi, Allah-insan ve Allah-âlem münasebetini insana kurdurmaktır.¹¹⁸ Bu bağlamda bütün varlıkta serpiştirilmiş "güzellik" örnekleri, Allah'ın varlığını kanıtlamaya götüren estetik delillerdir. Çünkü âlemde görülen sonsuz güzellik, tertip, nizam ve ahenk, onun yaratıcısı olan Allah'ın engin ve sonsuz ilminin en açık göstergeleridir. Nasıl ki, gördüğümüz güzel bir yazı, güzel bir resim onların yapıcısı ve yazıcısının bu sanata ne kadar vakıf olduğunu gösteriyor ve bilgisine işaret ediyorsa, şüphesiz en güzel ve en mükemmel bir şekilde yaratılmış olan âlem de onu yaratanın ilim ve kudretinin sonsuz olduğuna delalet eder.¹¹⁹

Kur'an'ın doğal varlıklardaki güzelliklere ve estetik boyutlara dikkat çekmesi, tevhitte ilgili bir gayeyi içerisinde barındırdığı gibi, insan-çevre ilişkisi açısından da önemlidir. Çünkü bu sayede insana içerisinde yaşadığı doğal çevrenin güzelliği konusunda bir bilinç verilmekte, böylece estetik bir duyarlığa sahip olmaktadır. Elbette ki Kur'an'ın bu konudaki tavrı, doğal çevrenin sahip olduğu güzelliklerin korunması ve ona yönelik düzenlemelerde insanın bu estetik kaygıyı dikkate almasında etkili olacaktır.

6- Doğal Çevrenin Ayrılmaz Parçası: Hayvanlar

Hayvanlar doğal çevrenin ayrılmaz bir parçasını oluştururlar. Kur'an'ın bu konuda değişik atıfları vardır: Meselâ inek¹²⁰, sinek¹²¹, deve¹²², örümcek¹²³, karınca¹²⁴,

116 Bakara, 2/69.

117 Nahl, 16/6.

118 Ramazan Altıntaş, *İslam Düşüncesinde Tevhid ve Estetik İlişkisi*, İstanbul 2002, 48-49.

119 A.e., 214. Bu başlık altında verilen bilgiler, daha önce yayınlanan makalemizin ilgili bölümlerinin gözden geçirilmiş halidir. Bk. İbrahim Hilmi Karşlı, *Kur'an'ın Güzellik Fenomenine Yaklaşımı*, (Marife, Bahar 2005), s. 1.

120 Bakara, 2/69.

121 Hac, 22/73.

122 Tekvir, 81/4.

123 Ankebut, 29/41.

124 Neml, 27/18.

yılan¹²⁵, koyun¹²⁶, kurt¹²⁷, maymun¹²⁸, domuz¹²⁹, eşek¹³⁰, katır¹³¹, köpek¹³², at¹³³ gibi hayvanlara değişik vesilelerle işaret edilir.

Biz bunlardan bazılarına temas edeceğiz. Hz. Âdem'in iki oğlu Habil-Kabil kıssası bu açıdan önemlidir. Bunlar arasında geçen olaydan bahsedilirken, anlatımda bir kargadan bahsedilmektedir. Şöyle ki, Kabil Habil'i öldürmüş, ancak onu nasıl defnedeceğini bilememektedir. Tam bu sırada Allah bir karga gönderir ve Kabil'e kardeşinin cesedini nasıl ortadan kaldıracığını göstermek için toprağı eşelemeye başlar. Bunu gören Kabil "Acizliğimden dolayı yazıklar olsun bana! Ben şu karga kadar bile olamadım, onun gibi toprağı eşeleyip de kardeşimin cesedini gömmeyi akıl edemedim" der.¹³⁴ Ayette geçen "Allah'ın kargayı göndermesi", Kabil'in göreceği şekilde bu mekâna inmeyi ona ilham etmesi manasındadır. Bu iş için karganın seçilmesi, onlar arasında toprağı gömme şeklinde bir hilenin bulunması sebebiyle olabilir.¹³⁵ Konumuz açısından burada bir karganın Kabil'e ilham kaynağı olması önemlidir. Çünkü insan onun sayesinde ölümlerin toprağı gömüleceğini öğrenmektedir. Allah Teâlâ'nın bu bilgiyi başka bir yolla değil de, bir kargayla insan öğretmesi manidardır.

Kur'an'ın hayvanlar konusunda dikkat çeken en önemli tespitlerinden biri, insan ve hayvanlar âleminin bir açıdan ortak bir paydada ele alınmasıdır. Bu da, hayvanların insan toplulukları gibi "ümme"ler halinde yaşamalarıdır. Konu şu şekilde dile getirilmektedir: Yeryüzünde yürüyen hayvanlar ve (gökyüzünde) kanatlarıyla uçan kuşlardan ne varsa hepsi ancak sizin gibi topluluklardır.¹³⁶ Yani Yüce Allah tarafından yaratılmış olmaları, rızıklarının O'nun tarafından üstlenilmiş olması, haklarında adil davranması, Yüce Yaratıcı'yı tesbih ve O'nun varlığına delalet etmeleri bakımından onlar da sizin gibi topluluklardır. Bu bakımdan onlara zulmetmemiz ve bu hususta size verilen emirleri aşmamamız gerekir.¹³⁷

Hayvanlar konusunda dikkat çeken bir anlatım tarzını da Kehf suresinde görüyoruz. Bilindiğı gibi surede Ashab-ı Kehf/Mağara arkadaşları kıssası anlatılmakta-

125 Naml, 27/10.

126 Sâd, 38/23.

127 Yûsuf, 12/17.

128 Mâide, 5/60.

129 Mâide, 5/60.

130 Müddessir, 74/50.

131 Nahl, 16/8.

132 Kehf, 18/18.

133 Enfâl, 8/60.

134 Mâide, 5/31.

135 İbn Aşûr, 6, (IV), 173.

136 En'am, 6/38.

137 Kurtubî, *el-Cami li Ahkâmi'l-Kur'an*, Beyrut 1408/1988, 5 (III), 270.

dır. Burada mağaradaki gençlerin mucizevî durumları anlatılırken, köpeklerinin de mağaranın girişinde ön ayaklarını uzatmış vaziyette yattığından bahsedilir.¹³⁸ Yine kıssanın bir yerinde mağarada kalan bu gençlerin kaç kişi oldukları bölge halkı arasında tartışılırken “Üç kişiydiler, dördüncüleri köpekleriydi”, “Beş kişiydiler, altıncıları köpekleriydi”, “Yedi kişiydiler, sekizincileri de köpekleriydi” ifadelerinin geçtiğini görüyoruz.¹³⁹ Burada dikkati çeken husus, gençlerin beraberinde olan köpeğin görmezlikten gelinmemesi, aksine ondan bahsedilmesi hatta gençlerden farklı olarak sayıya dâhil edilmesidir. Anlatımın bir kısma olması dolayısıyla belki köpeğe de yer verilmesi normal karşılanabilir. Ancak mağarada kalanların sayısına dâhil edilmesi manidar bir durumdur.

Diğer taraftan canlılarla kurulan iletişim açısından, Hz. Süleyman’la ilgili anlatımlar önem arz etmektedir. Kuşların dili ona öğretilmişti,¹⁴⁰ karıncaların konuşmasını da anlıyordu.¹⁴¹ Daha önce anlattığımız gibi babası Hz. Davud dağlarla ve kuşlarla manevî bir iletişim kurmuş; onlarla beraber Yüce Mevla’yı tesbih ve tazim etmişti. Hz. Süleyman da ise bu iletişimin daha farklı bir boyut kazandığı görülmektedir; çünkü o kuşların ve karıncaların dilinden anlamaktaydı. Bu, herhalde hayvanlar âlemi ile insan arasında kurulan iletişimin en gelişmiş şeklini ifade etmekteydi.

Kur’an’ın ifadeleriyle Hz. Süleyman, daima Allah’a yönelen bir peygamberdi. “Bir gün akşama doğru, son derece alımlı ve soylu koşu atları kendisine gösterildiğinde o, ‘Ben bu güzel hayvanları çok severim; çünkü onlar bana Rabbimi (O’nun yaratmasındaki muhteşem sanatını) hatırlatıyor.’ dedi ve atlar gözden kayboluncaya değin onları seyretti, daha sonra ‘Atları bana getirin!’ diye emretti ve onların bacaklarını ve boyunlarını şefkatle okşamaya başladı.”¹⁴² Burada dikkati çeken husus, atların gösterişli ve alımlı olmalarıdır; dolayısıyla kendilerini sevdirmekte ve seyredenlere bir temaşa zevki vermeleridir. Nitekim kıssada da Hz. Süleyman’ın bu duygu halini yaşadığı anlatılmaktadır. Ancak bu, fitrî olarak herhangi bir canlıya beslenen sevgiden farklı bir özellik ortaya koymaktadır. O da, Allah’ın yaratmadaki eşsizliğini ve ihtişamını hatırlatmasıdır.

Sonuç:

1- Çevre sorunu modern bir sorundur; dolayısıyla Kur’an bu konuyu doğrudan ele almaz. Onun doğal çevre konusunda esas sorunu, insanların yaşadıkları çevre-

138 Kehf, 18/18.

139 Kehf, 18/22.

140 Neml, 27/16.

141 Neml, 27/18-19.

142 Sâd, 38/ 31-33.

de Allah'a götüren ayet ve işaretlere duyarsız kalmalarıdır. Kur'an'ın bu konudaki verileri, tevhit ve ölümden sonra diriliş gibi ana/amaç konular olarak değil, bunları destekleyici mahiyette tali/araç konular çerçevesinde değerlendirilmelidir. Yine Kur'an'ın doğal çevreye ilişkin ayetleri, çoğunlukla emir-nehiy şeklinde normatif bir özellik taşımamakta, aksine tabiatın hareketle Allah'ın varlığı ve birliği konusunda mesajları içermektedir.

2- Kur'an, bitkisiyle meyvesiyle, bağıyla bahçesiyle, ırmağıyla sularıyla, köpeğiyle, davarıyla tam bir doğal ortamdan bahsetmektedir. İnsanın hem bu dünyadaki hayatını hem de müminlere mahsus olmak üzere ebedî âlemde, cennetteki durumunu doğal varlıklarla iç içe tasvir etmektedir. Ayrıca imanî ve ahlâkî değerleri vermeye yönelik bütün temsillerinde doğal betimlemeleri kullanmaktadır. Bu durumları, sadece Kur'an'ın nazil olduğu dönem toplumlarının toprağa dayalı bir hayat tarzı yaşamalarıyla, başka bir ifadeyle tarihsel bir bakış açısıyla izah etmek makul değildir. Aksine doğal varlıklar, tevhit ve ölümden sonra diriliş şuurunun canlı tutulması açısından her zaman ve mekânda "Olmazsa olmaz" denecek seviyede bir işleve sahiptir.

3- Kur'an nazarında yer, gök boşuna değil; aksine bütün kâinat bir amaçla yaratılmıştır. Evren ve hayatın temelinde bir amaçlılık (teleoloji) söz konusu olduğundan her şey bir gayeye yöneliktir. Bu açıdan varlık âleminde anlam ve değerden yoksun hiçbir şey mevcut değildir. İnsanda olduğu gibi onun dışında bütün kâinatın da bir yaratılış gayesi ve hikmeti vardır. Her ikisi de bu külli gayeyi yerine getirmek, belirli bir anlama hizmet etmek için vardır. Evrenin var oluş gayesini insandan bağımsız düşünmemiz mümkün olmadığı gibi, insanın yaratılış gayesini de ondan ayrı düşünemeyiz.

4- İslam düşüncesinde varlığın gerçek sahibi insan değil; onun da yaratıcısı olan Yüce Allah'tır. Bu açıdan insan, ifade yerinde ise, yeryüzünde bir emanetçidir. Dolayısıyla o, kanun, kural tanımaz keyfi bir tasarruf içerisinde bulunamaz. Sadece kendisine bu emaneti tevdi eden Yüce Allah'ın koyduğu kurallar çerçevesinde gezenin nimet ve imkânlarından istifade eder. Modern insanın tabiatın kendi başına buyruk sorumsuzca ve bencilce tasarrufları dikkate alındığında, Kur'an'ın tanımladığı bu değerler sistemi ve sorumlu varlık anlayışının ne denli önemli olduğu daha iyi anlaşılır.

5- Kur'an, gerek cennet tasvirlerinde gerekse değişik vesilelerle getirdiği temsillerde çokça doğal olgulara yer verir. Üstelik bunlar Kur'an'ın en etkileyici pasajlarını oluşturur. Çünkü bütün amaç, muhatapları bencil arzuların, şeytanî ve nefsanî dürtmelerin kısılcısından kurtarıp ebedî arzu ve ideallere yöneltmektir. Ancak sonuçta bütün bu anlatımlar, zihnimizde ideal bir çevre tasavvurunun arketipini oluşturmakta ve onu daima canlı tutmaktadır. Yine İslamî dünya görüşünde hem maddî hem de manevî boyutuyla temizlik, temel bir hayat ilkesidir. Kul, kirlerden temizlendiği ve ahlâkî güzelliklerle bezendiği oranda yücelir, ilâhî sevgiye mazhar olur. İşte bu

da, çevrenin kirletilmesini önlemeye dönük diğer bir zihinsel arkaplanı ortaya koyar. Ayrıca belirtmek gerekir ki, Kur'an doğal varlıklardaki güzelliklere ve estetik boyutlara dikkat çeker. Bu insan-çevre ilişkisi açısından da önemlidir. Çünkü be sayede insana içerisinde yaşadığı doğal çevrenin güzelliği konusunda bir bilinç verilmekte, böylece estetik bir duyarlığa sahip olmaktadır.

6- Kur'an, tabiat varlıkları konusunda aşırılıklardan uzak dengeli bir yaklaşım ortaya koymuştur. Şöyle ki, getirdiği tevhit inancıyla güneş, ay, yıldız vb. doğal olguları kutsamayacağı ve onlara tapınmayacağı yasaklamıştır. Diğer taraftan modern düşüncede olduğu gibi insanın manevî ve metafizik olanla irtibatını kesmemiştir. Böylece o, ne tabii varlıkları kutsallaştırarak dokunulmaz bir hale getirmiş ne de doğa karşısında insana keyfi ve sorumsuz davranma hürriyetini vermiştir.

7- Doğal fenomenler, Allah-insan ilişkisinde çok önemli bir yer işgal eder. Böylece Kur'an, tabiatındaki varlıkları Allah'a götüren vasıtalar görmek suretiyle insan nazarında onları manevî bir boyuta taşımıştır. Çünkü mümin insanın Allah'a olan derin inancı, tabiatındaki olgu ve olaylarla iç içedir. Onun zihin dünyası, görünen varlıklardan görünmeyen gayb âlemine, eserden müessire doğru daima sıçramalar yapar. Bu açıdan doğal çevreyi zihinsel süreçlerden çekip aldığımızda insanın işi zorlaşacaktır; gayba ve Allah'a olan imanı delil ve dayanaktan yoksun kalacaktır. İman ilkeleri insanın aklına ve gönlüne yatan müşahhas değerler olmaktan çıkıp mücerret bir hale dönüşecektir.

8- Allah Teâlâ Kur'an'ı anlamaya, Kur'an da tabiatı ve içindeki varlıkları anlamaya davet eder. Kur'an, müminleri tabiatla kuracakları manevî, varoluşsal bağla sürekli tazelenmeye çağırır. Muarızlarını da tabiatındaki işleyişten getirdiği delillerle ikna etmeye çalışır. Kur'an, insanlara gönderilen bir burhan, delildir; tabiat da Kur'an'ın elindeki en büyük delil ve belgedir. Allah Teâlâ, tevhit ve ahiret inançlarını insana vahiyle bildirmiş; Kur'an bunların sağlamasını tabiat ve insan üzerinden yapmıştır. Tabiat adeta Kur'an'ın kendi tezlerini ispatlayacağı bir laboratuvar konumundadır. Bilim adamını nasıl ki laboratuvarsız düşünmek mümkün değilse, Kur'an'ı da tabiatıdan ayrı düşünmemiz zordur.

9- Kur'an'ın dilinde ağaç, taş, toprak, canlı-cansız her ne varsa harekete geçer, şahsiyet kazanır; kıyama durur, haşyet içerisinde secdeye kapanır, tesbihde bulunur, teslimiyet ve bağlılığını arzeder, böylece abid bir insan gibi arzı endam eder. Adeta o, insana kulluk konusunda rehberlik yapan bir muallim gibi sunulur. Bu açıdan bakıldığında, en genel anlamda ibadet, bütün varlığın iştirak ettiği bir aktivitedir; bir anlamda mahlûkatın temel karakter ve yönelişini ortaya koyar. İnsan bu ilahî koronun iradî üyesi iken, onun dışındaki diğer varlıklar doğal üyeleridir.